

A MAI ERDÉLYI KÉPZŐMŰVÉSZET

HELYESEBB VOLNA talán e cikknek inkább ezt a címet adni: A mai erdélyi képzőművészek. Mert az egyetemes vonásokat visszatükröztetek szerves és virágzó művészeti élet kialakulásának rengeteg és különféle természetű nehézség áll az útjában nálunk. Közvetlen akadályként ugyan itt aligha jelölhetnénk meg azokat a nemzetiségi és politikai divergenciákat, amelyek köztudomás szerint is annyira sokértelművé bonyolítják a mai Erdély szellemi képét. Míg a nemzeti széttagozódás különféle és határozott jelleget kölcsönzött a történettudományok és a szépirodalom különböző nemzetiségű művelőinek, annak minden előnyével és hátrányával egyetemben, addig a képzőművészek között bár tudatos a nemzeti eszme, de nem jegecesedik ki lelkükben olyan konkrét formában, hogy ez sajátos irányokba és csoportokba tömörítette volna őket. A képzőművészetek formanyelvének nemzetközisége magyarázza ezt. Magyar író és román író világosan és félreérthetetlenül különít el az anyanyelv, de egy női arckép festőjének nemzeti hovatarozandóságát alig állapíthatjuk meg ilyen kényelmes, egyszerű kategóriával. Más helyütt már rámutattunk arra, hogy a képzőművészeti alkotások nemzeti jellege milyen finom és bonyolódott árnyalatokban jelentkezik az avatott kutató szeme előtt is¹ s ezt gyakorlatilag is igazolja az a viszonylagos béke, mondhatnánk szélcsend, amely magyar s román festők és szobrászok között honol Erdély szerte. Talán egyik oka ez annak a közönynek, amellyel az erdélyi társadalom szemléli művészeinek ügyét, mert sem nacionalista, sem pártpolitikai szenvedélyek szolgáltatába nem állíthatók. Itt természetesen külön lapra tartozik az építőművészet ügye, amely már mélyebben érinti Erdély egyes népeinek nemzeti törekvéseit.

ERDÉLY MŰVÉSZEINEK gazdasági helyzete, anyagi érvényesülésük lehetősége a mélyponton van. Az általános s vüágszerte pusztító gazdasági válságon túl a polyglott Erdélyben honoló belső bizalmatlanság még jobban érezteti a művészetekre való kedvezőtlen hatást. Különösen a magyar művészetet sújtja a válság. A többségi nemzet művészei aránylag kedvezőbb helyzetben vannak: az állami iskolák rajztanári stallumai, a városi festőiskolák, a hivatalos megrendelések, nagyszabású templomfestések, tanulmányi ösztöndíjak a román művé-

¹ Nemzeti művészet. *Hitel* (Kolozsvár), 1936, 2. sz.

szék megélhetését annyira-amennyire biztosítják. A szász társadalom önereje, szervezettsége és viszonylagos gazdagsága folytán művészeinek nyugodt polgári életszínvonalat biztosít; magas kultúrájuk megóvják őket a dilettantizmus felkarolásától is. A magyar művészek azonban csaknem kizárólag vásárlóközönségükre vannak utalva. A mai magyar festőnemzedék egyik igen tehetséges tagja, Vásárhelyi Z. Emil a „Hitel” hasábjain szomorú statisztikát közöl¹ a kolozsvári művészek foglalkozási megoszlásáról. Erdély fővárosában nem kevesebb, mint nyolcvannyolc képzőművész él; ebből 57 magyar, egy szász és 30 román nemzetiségű. A magyarok közül 11 rajztanár, 8 különféle foglalkozású, ír eltartott családtag s csak 27 él a művészetből. „47% festésből tenegődő hivatásos áll szemben 53% olyan termelővel, kiknek a művészet részben szórakozás, részben mellékkereset...” A dilettánsok és az eltartott családtagok tömege a mélypontig veri le az árakat. De virágzik a műkereskedelem, amely potom áron akasztja a rossz mázalmányokat és a gyári úton öntött gipszszobrokat a magyar társadalom nyakába. A közönség ízlése folyton romlik, műértése sporadikus jelenség; a leginkább vásárló réteg, a magyar iparososztály nélkülözi az irányító műbíráló erkölcsi színvonalát. A napi sajtó „kritikáit” sokszor a rendőri tudósító írja, barátságból, szánalomból vagy, mi leggyakoribb, képernt; a magasztaló jelzők között a pajtáskodás vagy a magánérdek búvik meg, amit a jámbor vevő persze nem tudhat. Így fúj fel a sajtó dilettánsokat nagyságokká s az igazi tehetség ügyefogyottan keresheti évszámra a maga „felfedező”-jét. A hozzáértő és felelősségének tudatában levő magyar műbíráló fehér holló Erdélyben.

Bizonyos, hogy az elproletárosodás mesgyéjén álló művészek igyekeznek szervezkedni, összefogni, hogy helyzetüket talán ezen az úton segítsék elő. A művésztársaságok azonban sohasem voltak életképesek mifelénk. Az 1930-ban alakult Barabás Miklós-céh eszméje elaludt s vidékenként se nagyobb az eredmény. A nagyváradi „Szép-művészeti Társaság” is több tárlatot rendezett, a város és a megye felelős tényezőinek hathatós támogatásával s a társadalom néma részvétlensége mellett. Ma már inkább olyan temetkezési egylet-féle ez, amely egy-egy elhunyt művész végtisztességének költségeit egybeadja. A legnagyobb múltú és legelőkelőbb művészegyesületet, a Nagybányai Festők Társaságát belső személyi ellentétek s a város tanácsának érthetetlen művészellenes politikája porlasztják szét. Végre, 1936 tavaszán egyetemesen mozdultak meg Erdély művészei, nemzetiségi különbség nélkül s hatalmas beharangozás után kongresszust tartottak Nagybányán, a kormány támogatásával. A vasút is féljegyet adott s egy csomó festő össze is sereglett Erdélyből. Határozatokat hoztak az egyesületi tagdíjakról, a műkereskedelem és a dilettantizmus elleni küzdelem mozanatairól, évenkénti vándortárlatokról Erdély nagyobb városaiban s megválasztották a vezetőséget is. A mozgalom élén egy szatmári román festő, Papp Aurél állott, akit elnökké is választottak. A finom ecsetű naturalista festő vállalkozása nem jár túlságos szerencsével, mert a művészek (magyarok és románok egyaránt) nehezen mozdulnak meg az országos jellegű egyesülés érdekében.

¹ Remete-művészek. *Hitel*, 1936, r. sz.

Gy. Szabó Béla : Önarckép (*fametszet*)

***Fent: Bordy András: Női arckép (vízfestmény). Bordy András: Székely fiúcska (vízfestmény)
Lent: Szabó József: Kút. Vásárhelyi Z. Emil: Férfi arckép (olajfestmény)***

A ROMÁNIAI MŰVÉSZETI ÉLET szellemi középpontja végeredményben Bukarest, amely az idők folyamán mindinkább maga felé fordította az új országrészek alkotó művészeinek figyelmét s néhol irányzatát is. Itt székel, a Szépművészeti Akadémia, itt nyílnak a hivatalos nagy tárlatok s itt van a pénz is, a gazdag műbarátok. Az évadok hivatalos tárlataira mindinkább beküldik képeiket a kisebbségi piktorok is, ahol az eladásra is több remény nyílik, mint a leszegényedett nyugati határszél városaiban. Nem egy magyar festő vagy szobrász jut itt megrendeléshez, nemcsak a háború után megvagyonosodott s újonnan felemelkedett pénzarisztokrácia körében, hanem a politikai nagyságoknál s a királyi udvarban is. Vállalkozó szellemű, élelmesebb művész veszi a sátorfáját s lemegy a Kárpátokon túlra, ahol több-keve-Sebb szerencsével jobban is boldogul. Itt van komoly kritika is (mint a „Boabe de Grau“ hasábjain) s a hivatalos tárlatokon eladott kép tekintélyesebb fémjelzést is mutat a nyájközönség felé.

Az erdélyi román művészek mindamelllett Kolozsvárban látják művészi törekvéseiknek centrumát. A román szemlék (mint a kolozsvári „Gand Románesc“, a nagyváradi „Família“ vagy a „Cele tfei Crisuri“) nemzeti kötelességüknek érzik a román művészek felkarolását. A szászok teljesen az anyaország felé fordulnak művészi orientációjukkal. A külföldi tanulmányút, a németországi kirándulás természetes jelenség itt, ahol aztán az európai stíláramlatok közvetlen hatása megtermékenyíti ecsetüket. A nagy német tárlatok, művészi folyóiratok s friss élményeik révén a szászok eleven kontaktust tartanak a nagynémet törekvésekkel. A magyar művészek körében már jobban kifejlődött a magukrautaltság, az autarkia. A magyarországi művészeti áramlatokat, új törekvéseket nem ismerik, pesti tanulmányút a legtöbbször szép álm csupán s a magyarországi művészeti folyóiratok alig kerülnek errefelé. A „Magyar Művészet“ vagy a „Képzőművészet“ egy-egy száma porosodik csak a nagyobb városok, Kolozsvár, Nagyvárad klubjainak olvasótermében.

Míg a románság természetes szellemi középpontja Bukarest, a szász festőké Berlin és Lipcse, addig a magyar művészek elismertetésért Kolozsvárra fordulnak. Az erdélyi magyar szellemi élet vezetői már régen égető fontosságúnak tartják a belföldi magyar művészeti törekvések felkarolását, komoly kritika és tárgyilagos mérték inaugurálását. A helyzet azonban rendkívül nehéz és barátságtalan: A napi politikai, egyházi, iskoláztatási s megélhetési kérdések mellett alig lehet hangulatot csinálni a művészet ügyének a magyar társadalom körében. A szépirodalom sőt, a tudományos élet is sokkalta kedvezőbb helyzetben van, mint a művészet ügye. A boldogult Hirschler József prelátus lapja, a „Művészeti Szalon“, hamar megszűnt. A legtekintélyesebb erdélyi magyar szemle, a Bánffy Miklós gróf égisze alatt megjelenő „Erdélyi Helikon“ azonban komoly és színvonalas kritikákban figyeli a művészi életet, kiállításokat. Újabban cikksorozatot közöl „Erdélyi képzőművészek“ címen Vásárhelyi Emil tollából,¹

¹ Vásárhelyi Z. Emil Thorma Jánosról, Nagy Imréről, Szervátiusz Jenőről, Gy. Szabó Béláról és Ziffer Sándorról írt eddig tanulmányt az *Erdélyi Helikon* 1936. (IX. évf.) évi számaiban.

aki mint essayista is élesszemű s finomtollú megfigyelő. A „Pásztor-tűz“ még több teret ad a műbírálatnak, több klisé-t is adhat s az erdélyi művelt magyar társadalom szélesebb rétegeit irányíthatja. Az elvértve megjelenő „Erdélyi Szemle“ is lelkes propagálója a magyar művészek ügyének. Legújabbán a „Hitel“, a magyar fiatalság széchenyiánus szellemű csoportjának folyóirata, vette programjába a magyar művészek megszervezésének ügyét. Így Kós Károly, Kéki Béla, Vásárhelyi Emil agítálnak leginkább az erdélyi magyar művészet mellett. Talán idővel hatása is lesz tevékenységüknek.

Nagy baj egy vezető jellegű művészeti iskola hiánya. Eleinte a budapesti főiskolára mentek tanulni a mezőségi, székelyföldi fiatal tehetségek. Később az újonnan szervezett kolozsvári művészeti főiskola vonzotta magához a magyarokat is. Ez az iskola a harmincas évek elején Temesvárra költözött sok kiváló tanárával egyetemben. A Bánság fővárosa azonban a szorosabb értelemben vett Erdélytől mindig idegen volt s így az iskola sokat veszített általános jelentőségéből. Egyik volt tanára, Ciupe Aurél (a marosvásárhelyi kultúrpalota képtárának őre) a székely fővárosban nyitott kitűnő iskolát s ő neveli tovább a lelkes Gulyás Károly tanár felfedezettjeit is. Kolozsvárt Tóth István nyitott jó magániskolát s Erdély kisebb városaiban is oktatnak a festők, rajztanárok. Természetes, hogy ezek az iskolák művészetformáló jelentőséget nem nyerhetnek s inkább csak ízlés-nevelő missziót teljesítenek. A régi vüág művészeti életének nagy fókusza, Nagybánya, ma már csak dicső múltjának emlékeiből él.

A NAGYBÁNYAI ISKOLA a hatalomváltozás idején még utóvirágzásának legszebb éveit élte. Boldog-boldogtalan, aki a correggioi lelkesedés szikráját érezte magában, idejött tanulni. A szabad-iskola telve volt; Nagybánya híre-neve ekkor még oly nagy, hogy a bukaresti akadémia is ideküldte nyári tanfolyamra tehetségesebb növendékeit. Este folyt a víg bohémélet s nappal fáradhatatlanul korrigált az ősz Thorma János, a Romániában élő művészek történelmi nevű nagysága. Nyaranta lejött Budapestről Réti István is s az ókirályságbeli piktornövendékek is áhítattal hallgatták a Mester románra tolmácsolt korrektúráit. Még élt Börtsök Samu s itt dolgoztak a Ferenczy-testvérek is. Ez az időszak, a húszas évek derekáig, volt az a kor az erdélyi művészet életében, amikor az alkonyodó nagy magyar impresszionista iskola még a regáti művészek fiatal nemzedékére is hatást gyakorolt. A művész-konjunktúra azonban hamar lealkonyult, Nagybánya művészi válságát belső bajok, anyagi nehézségek s személyi elkedvetlenedések csak siettették. A régi korszak is tűnőben volt. 1927 szeptemberében — s talán ez a fordulópont az erdélyi magyar képzőművészet életében — Thorma megvált a szabadiskola vezetésétől. Réti már nem jár le, Börtsök meghalt, a nagy áramlás megszűnt. A Festők Társaságának vezetői, Mikola András és Krizsán János, az akadémiaivá merevedett naturalista-impresszionizmus jónevű mesterei, sokáig korrigáltak még, de az az egyetemes hatás, amelyet Thorma vezetése alatt a szabadiskola az erdélyi művészi életre gyakorolt, megszűnt s ma már a nagybányai

iskola erdélyi ága csak a múlt emlékeiből táplálkozik. A város vezetősége a Festők Társaságának maradék csoportját a műtermekben való dolgozás megnehezítésével erősen szorongatja s bizonytalan kimenetelű perek folynak a jogi személyiség körül is. Az iskola felbomlott; Thorma János ritkán dolgozik maga is, a tragikus zátonyra futott nagy művészi múlt emlékein merengve. A Zazarpárt bányászszakíróinak tövében mind kevesebb impresszionista kép születik; a Virághegy alkonyati foltjainak lilájától s az ég telített kékjétől elfordult az új ideáloktól hevített, az expresszionizmus felé hajló fiatalság. Az impresszionizmus nagy ellenfele, Ziffer Sándor képviseli Bányán a szélsőséges, német expresszionista szellemű irányt. Mintegy átmenet ez Nagybányán — de csak személy szerint — az európai korszellem egyik új igazodásához. Ziffer erdélyi hatása, ha szórványos is, de erős, sok tanítványa van, akik egyenesen hozzá tartanak Bányán. Egyidőben hatása alá került Udvardy Ignác is, aki később visszaköltözött Nagyváradra s kolostori magányában százszámra festi kiállítatlanul neotrecentista áhítatú képeit. A szatmári Papp Aurél akadémiához munkásságát szervezői tevékenysége szorítja háttérbe.

Nagyvárad egykor virágzó művészkolóniája elsenyvedt. A bányai élcsoporthoz egyik vezető egyénisége, Mikes Ödön már régen nem dolgozik: a jónevű impresszionista Tibor Ernő csak ritkán állítja ki színes vásznait. Vegetálnak a többiek is, Macalik Alfréd, Barát Móric. Sok a festő, akik közül a Réti-iskolában nevelkedett, franciás expresszionista szellemben dolgozó Molnár Róza emelkedik ki. Az ősz aradi akvarellista, Pataky Sándor nagy közönségsikereket arat Kolozsvárt lehelletfinom tájképeivel. Temesvár nem mutat fel jelentékenyebb neveket.

A határszéli városok művészei több kedvvel dolgoznak Erdély fővárosában. Hosszú Márton, az oltárképek kedvelt festője, Hollandiát járja; Szopós Sándor, Tóth István, Ács Ferenc jórészt rajztanári tevékenységbe ölik energiájukat. Itt Szolnay Sándor a legerősebb tehetség. Az expresszionizmus új franciás irányzatának híve és sokban emlékeztet az elhunyt Derkovits Gyulára. Fanatikus kietartással dolgozik nehéz helyzetében. Vásárhelyi Emil külön utakon jár; az Erdélyszerte elterjedt expresszív kifejezőmód helyett a korai olasz quattrocento felé hajol. Portréi (mint a Makkai Sándoré) az újolasz piktúra szellemében fogantak s talán ő áll legközelebb a magyarországi modern művészeti áramlatokhoz. Szőnyi István hatása, illetve a vele való eszmei rokonság, sok erdélyi fiatal festőn érzik, így Simon Bélán. Előkelő hely illeti meg a Kolozsvárt élők sorában Gy. Szabó Bélát. Tulajdonképpen a „Liber Miserorum“ fametszeteivel tűnik fel, amely a Magyar Könyvbarátok Társaságának dicsérő oklevelét nyeri el az 1934-i kiállításon. Most jobbadán a Helikonban jelennek meg fametszetei, Molnár C. Pál és Buday György hatásán túl is erős, egyéni tehetség. Fehér-fekete kompozícióiban a művészi élmény mély átéltsége bontakozik ki.

A Mezőségről keletre mind ritkább a művészi tehetség. Alig egy-két, magánosan dolgozó, elvonult székely művészember alkot, elszigetelve az egyetemes művészi élettől. Külön hely illeti meg a

héderfájai Bordy András. A Réti-iskola után Párizsban nyer díjakat, de a honvágy hazahozta s most főleg Vásárhelyt dolgozik. Mélyen átértett, finom szín pompájú akvarelljei, arcképei a mai erdélyi termelés legszebb darabjai. A természethez való erős ragaszkodás, Réti István elmélyedésre s önfegyelemre nevelő hatása színesedik át meleg lírájával. A drámai lendülettel dolgozó Nagy István Csikmindszent-ről származott el,¹ de Csikzsögödön él az egyik legtehetségesebb erdélyi festő, Nagy Imre. Pesti tanulmányai után ő is az expresszionizmus hatása alá került, de újabban ő is az újklasszicizmus felé hajlik s Aba-Novákkal tart szellemi rokonságot.

A szobrászi termelés már jóval kisebb és kevesebb a figyelemreméltó név is. Az újklasszicizmus híve a finom tehetségű s elmélyedten dolgozó Szabó József; szintén váradi az expresszionista Sebő Zoltán. Temesvárt Gallas Rudolf tűnik fel Meunierre emlékeztető, robusztus alkatú szobraival. A Vásárhelyről elszármazott Koni Miklós Bécsben él s keresett portrészobrász. Nagy tehetség Szervátiusz Jenő; neogótikus madonnaszobrai Körmendi-Frimmre emlékeztetnek. Művészetének másik véglete a démonikus szatírszobrokban tobzódik, a XIII. század eszmevilágának ellentétéképpen. A kolozsvári Vágó Gábor a katolikus egyházi körök kedvelt szobrásza.

A szász festők között a szélső expresszionista Mattis-Teutsch János mellett Hans Eder, Fr. Kimm, Walter Widemann nevei említendőek. A román festők között Pap Sándor (egykor a pesti iparművészeti iskola tanára s ma a temesvári művészeti akadémia igazgatója) tűnik ki komoly tájképeivel, amelyek a postimpreszionizmus utórezgését mutatják. Demian Anastasie a legtehetségesebb grafikusok egyike; neoprimitivizmusa az újbizánci szellem hatását bizonyítja. A kolozsvári Bogdan Catul mellett a vásárhelyi Ciupe Aurél válik ki. Franciás szellemben dolgozik, pointillista emlékekkel. Comea Emil neve is sűrűn bukkan fel a román lapok művészeti rovataiban: keresett s tehetséges festőné Popea Elena. A szobrászok közül a szélsőségekre hajlamos Vlasiu Ion mellett Ladea Romulus, temesvári főiskolai tanár képvisel komoly értéket, az újprimitivizmus áhítatában fogant műveivel.

ELSZIGETELTEN DOLGOZÓ művészek, néhány kiváló tehetség, a dilettánsok hada, ellentmondó irányzatok, irányítás nélküli művészeti közszellem, a közönség lomha közönye — ezek azok a színfoltok, amelyeket az impresszionista szemlélő és a nap krónikása felvázolna Erdély mai művészeti képének vásznára. Ámde a káosz mögött, ha halványan s alig észrevehetően is, egyetemesebb s népi eredetű történelmi erővonalak rajzolódnak ki. A német szellem középeurópai előretörésének művészi vetülete az expresszionizmus különböző áramlatainak hatásában mutatkozik Erdélyben. A túlfűtött eszmei tartalomnak a kifejezésbeli eszközök fölött való elhatalmasodása, amely az impresszionizmus alkonya után éppen Nagybányáról, a Ziffer forradalmából indult ki, Mattis-Teutschig és Szolnay Sándorig éreztette hatását. A másik ellenáramlatot Párizs képviseli, de nem nyugat

¹ Egyik képét közölte Genthon István: Erdély művészete (Bp. 1936), 41. kép.

felől, hanem keletről, Bukaresten keresztül. A román főváros művészeti igazodásában a legújabb időkig csaknem kizárólag Párizs alá rendelte magát s éppen ezért erősebb a postimpreszionista ízlés, a román népléleknek megfelelőbben színesebb, tarkább s egyben lazább kompozíciójú változatban. Forróbb vérmérsékletet is árul el a dekadens, bágyadtabb, de finomabb és differenciáltabb, sok mindent megélt francia képzőművészetnél. Az újonnan erőre kapó németes grafika mellett ez a franciás román hatás a helyi jellegű festőiskolák és a temesvári akadémia közvetítésében erős nyomokat hagy a mai Erdély művészetében. A Keleten továbbélő, optikai hatásokra építő neoimpreszionizmus szegül ellent a német konstruktivitást, kollektív szellemet és túlfűtött, expanzív eszmeiséget képviselő áramlatoknak. Ezek mellett az újprimitív, neobizánci s főképp az ortodox egyházra támaszkodó, hivatalosabb ízű áramlat különösképpen rokonabb a magyar művészi pszichével, mint akár a németes expresszionizmus, vagy a párizsi benyomásokon élő bukaresti törekvések. A szórványosan dolgozó magyar művészek, nemcsak a magyarországi áramlatokról, hanem egymás munkáiról sem tudva, a magyar művészeti lélek mélyen gyökeredző öröksége nyomán az újklasszikus, olaszos igazodást követik. A magyar művészet szellemétől az expresszionizmus, a vonalakba dramatizált lelki szenvedély mély történeti hagyományoknál fogva ma épp oly idegen, mint volt a gótikában. A nagybányaiak Zifferszámyát követők hatása alól időnként mindig visszatértek (mint Udvardy) a natura átnemesedett, stilizált felfogásához. Gy. Szabó Béla grafikája épp úgy a nyugodt sommázás felé hajlik, mint a váradi Macalik Alfréd: a fiatal talentumokon (Szönyiről, Patkó Károlyról, Aba-Novákról mitsem tudva) az új magyarországi művészeti nemzedékekkel való eszmei rokonság érzik. Réti István iskolájának történeti érdeme a magasrendű művészeti érzék és a szélsőségektől való tartózkodás átmentése a különféle izmusok tűzpróbáján. Bordy András és Nagy Imre példája igazolja, hogy sem Párizs, sem a német expresszionizmus nem gyakorolt maradandó hatást a magyar művészeti szellemenben mélyen gyökeredzőkre. A neoklasszicizmus éled újra Vásárhelyi Emil portréiban (Nemessányi Kontuly Bélával való öntudatlan rokonságként) vagy Szabó József szobraiban. A magyar művészet, amely a novecentismo-val való találkozásban önmagát is újra megtalálta a válság évtizede után, Erdélyben is őrzi a maga szórványait.

A szélsőségekre nem hajlamos, a színértékeket finoman latolgató, a lelki élet mélyebb rétegeződéseit kifejező s a valósághoz ragaszkodó művészet nem sikkadt el Erdélyben. Gerevich Tibor mai művészetpolitikáját igazolja ez, hogy alkotó legkiválóbbjaink, a mai magyarországi művészeti élettől teljesen izolálva is találkoznak vele a művészi kifejezés stílusában. Az erdélyi hegyek hűvös klímája közé szorult, latinos szellemű, de higgadtabb érverésű művészet ez, a transzszilvánizmus jellemző elnehezültségével és sajátos komolyságával. Tárgykörében is befelé, a nép felé fordul: a szenvedők, az elesettek figuráit, a magastetejű házikókat, a néma állatokat spiritualizálja s hiányzik élményei közül az életöröm és a pompa.

AZ ÉPÍTŐMŰVÉSZETBEN egészen másképpen áll a helyzet. Az építészet a kollektív érzelmek és a nemzeti törekvések hívebb tolmácsolója Erdélyben is. A neobarokk még kedvelt építésforma a huszas évek elején is, de 1926—28 táján diadalmasan tör utat a nemzetközi modern építészet. A nyugati történelmi stílusokban való építkezés rohamosan megy ki a divatból: nyűgnek érzik az építészek s elfordul tőlük a modern lakásért rajongó újjgazdag közönség is. Az európai törekvések nagyszabású rohamának s merész térképzésének lendülete azonban csak halk hullámverés formájában jutott Erdélybe. A harmincas évek fordulóján betörő általános gazdasági válság, a pénzhiány s az építési kedv megtorpanása útját szegi az építész-álmok megvalósulásának. A polgári házak, villaépítkezések szerényebb mederben folynak. Általános a dekadencia, a stílus-egyveleg és a stílustalanság. Az új magyarországi építőművészet hatása Erdélyben nem érzik. Az erős történelmi utórezgések nyoma, a barokkos, klasszicista vagy biedermeieres modern átszíneződések itt nyomtalanok. Provincializmus van itt, a német kispolgári építkezés stílusa. A modernség negatív elemeit karolja fel, a díszítéseket törli le a homlokzatról (még a kváderezéshez technikai okokból ragaszkodik) — de a modern térkompozíciót nem érezteti. Főleg Brassó, Szeben, Temesvár, Arad építkeznek. Kimagasló mestemév nem akad s a megrendelők nemzetiségi különbsége nélkül uniformizálódnak a házak. Az új francia szecesszió és a német Bauhaus-stílus keverékében felépült új Bukarest hatása sem erényeiben, sem hátrányaiban nem érzik. De sajátosan erős a hagyomány különösen beljebb Erdélyben, a magas oromzatban. Várad, Arad a lapos tetőt jobban kedveli. A transzszilvánizmus formaképzésének öröksége ez, szemben a hivatalos építészettel, az új-bizantin stílus román népművészeti elemekkel elegyített formáival. A katedrálisok, megyeházak, állomások, tanítóképzők kizárólagos építésmódora neo-bizantin s ez a mai Erdély képének legdöntőbb tényezője. A város vagy a falu közepén elhelyezett reprezentatív épületek stílusa a bizantino-román modor. Sok villa is követi ezt, a hivatali előkelőségeké. A magyarság, szerényebb méretű testületi vagy egyházi alkotásaiban a modern stílust alkalmazza s csaknem teljesen stagnál a magyaros elemekkel átszótt építészet. Kós Károly már öt éve semmit sem épít; követőjének, Debreczeni Lászlónak a református egyház megbízásából épített, vagy restaurált néhány falusi temploma vagy magánháza simul csak bele az erdélyi falvak székelykapus házikóinak sorozatába. A transzszilván építészet szemérmesen húzódik meg a Kós sztánai kúriáján. Bukarest és az új német szellem tartja a karmesteri pálcát.

AZ ERDÉLYI MŰVÉSZET, Nyugat és Kelet határterülete, a történelmi változások stílusformáló hatása alatt állott mindenkoron. A Keletről ideszakadt és Nyugat szellemében államot alapított, rokontalan magyarság, eredetének és elhelyezkedésének tragikus összeütközései között vívódva, keresztény művelődési szervezetének szellemében a nyugati művészetet plántálta Erdélybe, a városépítő szászokkal karöltve. A fejedelemség autarkijája megmerevíti s elnyújtja a

gótikát; a reneszánsz a XVII. század végén, meddő stagnálásában elnépiesedik, míg a Habsburgokkal bevonul a barokk s a történelmi kontinuitás egészen a világháborúig nyugateurópai modorban alakítja a művészetet. A történelmi változások ereje fejleszti a ma uralkodó és virágzó román művészetet s a jövő századok művészethistóriusa ezt még világosabban fogja látni. A mai erdélyi művészet szerteágazó irányzatai a tartomány népi rétegződésének és történelmi helyzetének egyenes következményeiként igazolják azt a történelmi szemléletet, amelyet a magyar műtörténetírás új irányzata fennen hangoztat s amelyet akkor sem tagad meg, ha a mérleg nyelve másfelé hajlik. A faji tényezők, az egyes művészek leszármazása (csökkentett) jelentőségűek, mint a kollektív, történelemformáló törekvések és állampolitikai mozgalmak ereje. A ma élő művészek faji eredetének elemzésével könnyen bebizonyíthatnánk ezt a tételt. Az egyéni vérségi kapcsolatokon felül a nemzeti ideológiák, az európai szellemi áramlatok s mindenképp a történelem ereje formálja a mai Erdély művészetét; éppúgy, mint az elmúlt századokban s mint fogja majdan a jövőben is. Hova, merre, hogyan? Hogyan tudnánk megmondani!

AZ ERDÉLYI MŰVÉSZET utolsó évtizedeinek kialakulását, illetve fejlődésének irányvonalát a heterogenitás jellemzi, amit a különféle áramlatok hatása alatt álló s egymástól meglehetősen elszigetelt művészegyeniségek alkotásai igazolnak. A művészet polimorf jellege az erdélyi föld népi rétegződésének és történelmi elhelyezkedésének következménye. Az egyes művészek leszármazása tehát itt alárendeltebb jelentőségű, mint az európai szellemi áramlatok, a nemzeti ideológiák és a kollektív, történelemformáló jelenségek ereje. Legfőbb tanulságul mindenesetre azt állapíthatnánk meg, hogy az erdélyi képzőművészet egyetemes színpadon ma már erősen elhalványultak azok az alapvető mozzanatok, amelyek eddigi története folyamán sajátos jellegét megadták és szerepét kidomborították. A Kelet és Nyugat művészetének antagonizmusa csak az építőművészet egyik irányzatában szembevetődött. A tértfoglaló román képzőművészet ugyanis az utóbbi évtizedekben, már a világháborút megelőző időkben, német és francia hatás alatt maga is rohamosan elnyugatiasodott s így az erdélyi művészet fejlődésének újabb fázisai mind szorosabban kapcsolódnak egybe az egyetemes európai művészet kialakulásának sorsfordulataival.

BÍRÓ JÓZSEF